शैक्षणिक क्रियाकलापका लागि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग

त्रिभूवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय (एम्.एड्.) दोश्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

Prithvi Narayan Campus

प्रस्तुतकर्ता
श्रीराम पौडेल
एम्.एड्. दोस्रो वर्ष
क्याम्पस क्रमाङ्क: ३०/२०६४
त्रि.वि. दर्ता नं.:३३–०४९३८५–५
परीक्षा क्रमाङ्क : ४८०१६३

शिक्षा शास्त्र संकाय
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय
शिक्षा विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा
२०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शिक्षा विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

Prithvi Narayan Campus

सिफारिस पत्र

शिक्षा शास्त्र संकाय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन मूल विषयका छात्र श्रीराम पौडेलले **"शैक्षणिक क्रियाकलापका लागि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग"** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । यस शोधकर्ताको अध्ययन प्रति म सन्तुष्ट छु । यस अनुसन्धान प्रतिबेनदको आवश्यक मूल्याङ्कन तथा स्वीकृतिका लागि शोधकर्ता मूल्याङ्कन समिति, शिक्षा विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

बाबुराम पौडेल
शोध निर्देशक
शिक्षा विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस
पोखरा

मिति: २०७०।०१।२३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शिक्षा विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

सिफारिस पत्र

शिक्षा शास्त्र संकाय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन मूल विषयका छात्र श्रीराम पौडेलले **"शैक्षणिक क्रियाकलापका लागि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग"** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार

Prithvi Narayan Campus

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन मूल विषय अन्तर्गत (एम्.एड्) दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **"शैक्षणिक क्रियाकलापका लागि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग"** शीर्षकमा अध्ययन गरी यो शोध-पत्र तयार पारिएको छ । यो शोत्रपत्र तयार गर्न प्रारम्भ देखि अन्त्यसम्म आफ्नो अमूल्य कार्यहरूको व्यस्ततालाई परसार्दै शैक्षिक एवम् विषयगत रूपमा सरसल्लाहा, सुझाव र मार्गदर्शन प्रदान गरी प्रेरणादाई निर्देशन प्रदान गर्नुभई महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनुहुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरू बाबुराम पौडेलज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्तगर्दछु । विभागीय किसिमले आवश्यक सहयोग र प्रोत्साहन प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरू एवम् विभागीय प्रमुख उप-प्रध्यापक ध्रुवराज खनालज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी शोधपत्र लेखनको प्रारम्भदेखि अन्त्यसम्म बेलाबेलामा सल्लाह, सुझाव र मार्गदर्शन गर्नुहुने आदरणीय गुरू राम प्रसाद सुबेदीज्यू प्रति पनि आभारी छु ।

शोधपत्रको लागि आवश्यक सूचना/तत्थ्याङ्क संकलनको क्रममा सहयोग गर्नुहुने अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका प्रधानाध्यापकज्यूहरू, गणित शिक्षकज्यूहरू, विद्यार्थीहरू तथा शैक्षिक क्षेत्रसँग समवन्धित महानुभावज्यूहरू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछुं । भाषिक शुद्धाशुद्धिमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने शिक्षक श्री रामप्रसाद पोखरेलज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधपत्र लेखनका क्रममा हरक्षण सहयोग गर्ने मेरी अर्धाङगिणी इन्दिरा लक्ष्मी पौडेल, छोरा डा.अमृत पौडेल, छोरीहरू अन्जु पौडेल, अस्मिता पौडेल र बेलाबेलामा मेरो कम्प्युटर अपडेड गराई सहयोग गर्नुहुने भानिज हरीहर शर्मा र अन्य सहयोगी आफन्तहरूप्रति हार्दिक आभारी छु ।

मिति: २०७०।०१।२३ श्रीराम पौडेल

Prithvi Narayan Campus

शोध सार

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी, उपयोगी, व्यावहारिक एवम् उद्देश्य उन्मुख बनाउनका लागि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गर्नु आवश्यक छ । त्यसैले शैक्षणिक क्रियाकलापका लागि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । शिक्षामा शैक्षिक सामग्रीको उपलव्धताको पहिचान गर्नु । शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको अवस्था पहिचान गर्नु । शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगमा प्रभाव पर्ने तत्वहरू खोजी गर्नु शैक्षिक सामग्री प्रयोगका समस्या र समाधानका उपायहरू पत्तालगाउनु । यस अध्ययनका उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

यस अध्ययनको क्षेत्र व्यापक भएता पनि विषयको गहनता, समय तथा साधन र श्रोतको सिमिततालाई ध्यानमा राखी जम्मा १० ओटा सामुदायिक विद्यालयहरूमा सिमित गरिएको छ । अध्ययनको लागि आवश्यक तथ्याङ्क, सूचना संकलन गर्न नमूना छनोटमा परेका प्रत्येक विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू, २/२ जना गणित शिक्षकहरू र विद्यार्थीहरू, स्रोतव्यक्ति, विद्यालय निरीक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघका अध्यक्षहरूलाई अध्ययनको जनसंख्याको रूपमा लिई आवश्यकता अनुसार प्रश्नावली, छलफल र अन्तरवार्ता निर्देशिकाको प्रयोग गरिएको छ । संकलित सूचना र तथ्याङ्कहरूको परिमाणात्मक र गुणात्मक दुबै विधिवाट विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ । अध्ययनका उद्देश्य अनुसार व्याख्या विश्लेषणलाई विभिन्न शीर्षक, उप-शीर्षकमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्ययनको क्रममा प्रतिक्रियादाताहरूको भनाई अनुसार विद्यालयमा शैक्षिक समाग्रीशरूको प्रयोग नहुनु वा प्रयोगमा देखिएको समस्याहरू मध्ये बजेटको अभाव, तालिमको अभाव, सुपरिवेक्षण र पृष्ठपोषणको अभाव, प्रोत्साहनको अभाव, शिक्षकलाई धेरै, साप्ताहिक कार्यभार, कक्षागत धेरै विद्यार्थी संख्या, शिक्षकहरूको पेषाप्रतिको, कर्तव्यनिष्ठताको अभाव, शैक्षिकसमाग्रीको उचितव्यवस्थापन तथा भण्डारणको अभाव जस्त समस्याहरू देखियो । प्रतिकृयादाताहरूको सुझाव र

Prithvi Narayan Campus

छलफलका आधारमा उक्त समस्या समाधानको उपायहरू बुदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्ययनक्षेत्रको विद्यालयहरूमा शिक्षणमा प्रयोग हुने अति आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरूको उपलब्धता न्यून रहेको पाइयो । मूल्य तिरेर खरिद गरिएका शैक्षिक सामग्रीको अनुपातमा शिक्षक/विद्यार्थीवाट निर्माण र संकलन गरिएका स्थानीय सामग्रीहरू केही वढी प्रयोग भएको पाइयो । शैक्षिक सामग्रीको छनोट र सङ्कलन गर्दा विद्यालयहरूले शैक्षणिक आधार र भौतिक दुबै प्राथमिकता दिने विद्यालयहरू वढि पाइयो । अधिकांश विद्यालयहरूमा शैक्षिक सामग्रीको लागि छुट्टै बजेटको व्यवस्था गरेको पाइएन । विद्यालयहरूले शैक्षिक सामग्री संरक्षण तथा भण्डारणमा खासै चासो नराखेको पाइयो । विद्यालयमा तालिम प्राप्त शिक्षकहरू भए तापनि शैक्षिक सामग्री निर्माण र प्रयोगमा उल्लेख्य प्रगति भएको पाइएन ।

अध्ययनको क्रममा लिइएका जानकारी, सूचना र तथ्याङ्कको आधारमा प्राप्त भएका प्राप्ति र निष्कर्षवाट शिक्षण क्रियाकलापमा शैक्षिक सामग्रीहरूको संकलन, निर्माण र प्रभावकारी प्रयोग गरी उपलब्धि स्तर बृद्धि गर्न नीतिगत, योजनागत, अभ्यासगत र अनुसन्धानगत तहका सुझावहरूलाई भावी दिशाका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

Prithvi Narayan Campus

विषय–सूची

शीर्षक **पृष्ठ**

निर्देशकको सिफारिश पत्र	II
स्वीकृति पत्र	III
कृतज्ञता ज्ञापन	IV
शोध सार	V
विषय सूची	VII
तालिका सूची	XI

परिच्छेद – एक
परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी	१
१.२. समस्याको कथन	५
१.३. अध्ययनको औचित्य	७
१.४. अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	८
१.६. अध्ययनको परीसीमा	८
१.७ महत्वपूर्ण शव्दहरूको परिभाषा	८

Prithvi Narayan Campus

परिच्छेद – दुई

सम्वन्धित साहित्यको पुनराबलोकन तथा सैद्धान्तिक ढाँचा

२.१ सम्वन्धित साहित्यको समिक्षा तथा पुनरालोकन १०
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १६
२.३ साहित्यको पुनरालोकनको उपादेयता १७

परिच्छेद – तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १८
३.२. अध्ययनको जनसंख्या २०
३.३. नमूना छनोट २०
३.४. तथ्याङ्क सङ्कलन विधि तथा साधन २१
३.५. साधनको बैधता २२
३.६. तथ्याङ्कको स्रोतहरू २२
३.७. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया २३
३.८. तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २३

परिच्छेद – चार

प्राप्तिको छलफल

४.१. बर्तमान बिद्यालय शिक्षामा शैक्षिक सामग्रीको उपलव्धता २४
४.१.१. साङ्केतिक तथा मुद्रित सामग्रीको उपलव्धता २५

Prithvi Narayan Campus

४.१.२. श्रव्य सामग्रीको उपलव्धता २६

४.१.३. दृश्य सामग्रीको उपलव्धता २७

४.१.४. श्रव्य-दृश्य सामग्रीको उपलव्धता २८

४.१.५. प्रयोगात्मक सामग्रीको उपलव्धता २९

४.१.६ शैक्षिक सामग्रीको छनोट र सङ्कलन ३०

४.१.७. शैक्षिक समाग्री संरक्षणको अवस्था ३६

४.२. शिक्षामा शैक्षिक सामग्री प्रयोगको अवस्था ३८

४.२.१. विद्यालय प्रधानाध्यापकको व्यवस्था ३९

४.२.२. विषय शिक्षकको व्यवस्था ४०

४.२.३. शिक्षण विधि ४२

४.२.४. प्रयोगशालाको व्यवस्था ४४

४.२.५. शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगमा उत्तरदाताको प्रतिक्रिया ४५

४.२.६. शिक्षणमा अध्याधिक प्रयोगमा आएका शैक्षिक सामग्रीहरू ५२

४.३. शैक्षिक सामग्री प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू ५३

४.४ शैक्षिक सामग्री प्रयोगका समस्या र समाधानका उपायहरू ६२

४.४.१ समस्याहरू ६२

४.४.२ समस्या समाधानका उपायहरू ६४

४.५. प्राप्ति ६७

परिच्छेद – पाँच

निष्कर्ष र सुझाव

५.१. निष्कर्ष ७०

५.२. सुझावहरू ७१

सन्दर्भ सामग्री ७६

अनुसूची १ शैक्षिक सामग्रीको रूजुसूची विबवरण फाराम ७८

अनुसूची २ शैक्षिक समाग्रीको संरक्षण अवस्था विवरण फाराम ८०

Prithvi Narayan Campus

अनुसूची ३ प्रधानाध्यापकका लागि प्रश्नावली ८१
अनुसूची ४ गणित विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकका लागि प्रश्नावली ८४
अनुसूची ५ कक्षा ५ का छात्र/छात्राका लागि प्रश्नावली ८७
अनुसूची ६ कक्षा अवलोकन फाराम ८९
अनुसूची ७ वि.व्य.स. र शि.अ.संघका अध्यक्षका लागि अन्तरवार्ता निर्देशिका ९०
अनुसूची ८ स्रोतव्यक्तिका लागि प्रश्नावली ९२
अनुसूची ९ विद्यालय निरीक्षकका लागि प्रश्नावली ९४
अनुसूची १० छनोटमा परेका विद्यालयहरूको नामावली ९६

Prithvi Narayan Campus

तालिका तथा चित्र सूची

शीर्षक **पृष्ठ**

तालिका नं.	३.१.	अनुसन्धान तालिका	१९
तालिका नं.	४.१.	मुद्रित शैक्षिक सामग्रीहरूको उपलव्धता	२५
तालिका नं.	४.२.	श्रव्य सामग्रीहरूको उपलव्धता	२६
तालिका नं.	४.३.	दृश्य सामग्रीको उपलव्धता	२७
तालिका नं.	४.४.	श्रव्य-दृष्य सामग्रीहरूको उपलव्धता	२९
तालिका नं.	४.५.	प्रयोगात्मक सामग्रीहरूको उपलव्धता	३०
चित्र नं.	४.१.	शैक्षिक सामग्री छनोटको अवस्था	३१
तालिका नं.	४.६.	बजारवाट खरिद गरिएका तयारी शैक्षिक सामग्रीहरूको संकलन	३३
तालिका नं.	४.७.	शिक्षक/विद्यार्थीद्वारा निर्माण गरिएका स्थानिय शैक्षिक सामग्रीहरू	३४
चित्र नं.	४.२.	स्थानिय शैक्षिक सामग्री	३५
चित्र नं.	४.३.	बजारवाट खरिद शैक्षिक सामग्री	३५
तालिका नं.	४.८.	शैक्षिक सामग्री संरक्षणको अवस्था	३७
तालिका नं.	४.९.	प्रधानाध्यापकको योग्यता, तालिम र शिक्षण अनुभव सम्वन्धी विवरण	४०
तालिका नं.	४.१०.	गणित विषयको तालिम लिएका शिक्षक सम्वन्धी विवरण	४१
तालिका नं.	४.११.	गणित शिक्षणमा प्रयोग भइरहेका शिक्षण विधिहरू	४३
चित्र नं.	४.४.	प्र.अ.को प्रतिक्रिया अनुसार शैक्षिक सामग्रीको प्रयागको अवस्था	४६
चित्र नं.	४.५.	विषय शिक्षकको प्रतिक्रिया अनुसार शैक्षिक सामग्री प्रयोगको अवस्था	४७
चित्र नं.	४.६.	विद्यार्थीको प्रतिक्रिया अनुसार शैक्षिक सामग्री प्रयोगको अवस्था	४८

Prithvi Narayan Campus

चित्र नं.	४.७.	कक्षा अवलोकनद्वारा प्राप्त (शैक्षिक सामग्री प्रयोगको) अवस्था	५०
तालिका नं.	४.१२.	अत्याधित प्रयोगमा आइरहने शैक्षिक सामग्रीहरू	५३
तालिका नं.	४.१३.	शैक्षिक सामग्री प्रयोगमा प्रभाब पार्ने तत्वहरू सम्वन्धमा (प्र.अ. र विषय शिक्षकको प्रतिक्रिया)	५४
तालिका नं.	४.१४.	प्रति शिक्षक साप्ताहिक पाठ्यभार	५८

Prithvi Narayan Campus